

AZ EXTERNÁLIA ÚJ DIMENZIÓI

Tóth I. János

a filozófiai tudományok kandidátusa, habilitált docens
Szegedi Tudományegyetem, Filozófia Tanszék
jtoth@philo.u-szeged.hu

1. Bevezetés

A gazdaság, környezet és társadalom viszonyával foglalkozva az ember óhatatlanul beleütközik a külső gazdasági hatás fogalmába. Externalitásról beszélünk, ha a kérdéses gazdasági aktivitás olyan résztvevőt (harmadik személyt) is érint, aki nem vesz részt a piaci tranzakcióban. (Calahan, 2001) Ennek tanügyi példája a vízszennyező vegyi gyár, amely negatív módon befolyásolja az alvízi halászatot (termelési jellegű negatív externália), vagy a szomszéd virágskertje, amely szép kilátást biztosít számomra is (fogyasztáshoz kapcsolódó pozitív externália).

A közgazdaságtan ezzel a másodlagos jelentőségűnek tekintett technikai jellegű fogalommal ragadja meg mindazokat a jelenségeket, amelyek során a gazdasági-piaci folyamatok „túlcsordulnak” a közgazdaságtan alapvető törvényein és modelljein. Multidiszciplináris nézőpontból azonban éppen ezért érdekes ez a fogalom. (Nem véletlen, hogy a negatív externália a környezet-gazdaságtan egyik központi kategóriája. [Wikipedia/Environmental Economics]). Így egy Janus-arcú fogalommal állunk szemben, amely nemcsak a közgazdaságtan belső világa, hanem általában a társadalom (környezetvédelem, jog, politika) szempontjából is kitüntetett jelentőséggel rendelkezik.

Tanulmányom centrumában a *jelentős externália* fogalma áll, vagyis azok a helyzetek, ahol egy-egy gazdasági tevékenységhez kapcsolódó extern hatás nagyobb, mint magának a tevékenységnek a hatása. Tegyük fel, hogy „A” és „B” között egy gazdasági-piaci tranzakció zajlik le, s ezzel párhuzamosan „A” (jelentős) negatív extern hatást gyakorol „C”-re. Ekkor elvileg lehetséges, hogy „C” jólétének a csökkenése meghaladja „A” és „B” jólétének növekedését. Azaz elvileg lehetséges olyan gazdasági-piaci tranzakció, amely *nyereséges, de az összes érintett szempontjából összességében káros*. Hasonló logika alapján juthatunk el a *veszteséges, de az összes érintett szempontjából összességében hasznos* tevékenység fogalmához.

2. Az externália közgazdasági értelmezése

Extern hatás esetében olyan személyek jóléte nő vagy csökken, akiknek az adott gazdasági ügylethez nincs közük (sem nem termelők, sem nem vásárlók). Ilyen lehet például egy gyárhoz közel élő lakos kéményfüst miatti megbetegedése. Az extern hatás tehát nem a vállalatnál jelenik meg, ezért az adott termék vagy szolgáltatás ára nem tartalmazza. Fontos sajátosság továbbá, hogy az extern hatások *nem kompenzált jóléti változások*. (Mozsár, 2000, 102.) Általában az extern hatás nem szándékos, esetenként még tudomása sincs róla a kiváltó félnek. Feltehetően ezért is vélel-

mezi a közgazdaságtan ennek másodlagosságát, ahogy azt a következő idézet példái is sugallják. „A külső gazdasági hatások döntő vonása, hogy vannak olyan javak, amelyeket az emberek értékelnek ugyan, de nem piaci adásvétel tárgyai. Nincs piaca a korai hajnali hangos zenélésnek, az olcsó szivar füstjének vagy a szomszédnak, aki szépen gondozza a virágoskertjét.” (Varian, 1991, 643.) A filozófusok előtt azonban közismert, hogy az előre nem látott, nem szándékolt hatások és következmények gyakran sokkal fontosabbak, mint az előre tervezett szándékos következmények. Ezzel kapcsolatban elég, ha csak a következő fogalmakra utalok: láthatatlan kéz (Adam Smith), ész csele (Hegel), célellentétes cselekvés (J. P. Sartre). Ezek a fogalmak arra hívják fel a figyelmet, hogy minden cselekvésnek lehetnek olyan nem szándékolt eredményei és következményei, melyek az objektív világ részévé válva, alapvetően módosítják az eredeti szándékokat.

Minden gazdasági-piaci tevékenység esetében az eladónál és a vevőnél jelentkező határköltségek [Marginal Privat Cost – MPC] és határhasznok [Marginal Privat Benefit – MPB] egyensúlyában alakul ki a „termelt” mennyiség. (A határköltség egy „nagyon kicsi” pótlólagos jószágegység kibocsátásából eredő többletköltség.) Ha egy gazdasági-piaci tevékenység esetében nincs externália, akkor ez a kibocsátás társadalmi szempontból is optimális. Ha a tevékenységnek van extern hatása, akkor az egyéni határköltség [MPC], illetve haszon mellett figyelembe kell venni azokat a határköltségeket [Marginal Externality Cost – MEC], illetve hasznokat is, amelyet a kívülálló személyek viselnek. Meghatározás szerint a társadalmi határhaszon [MSB] illetve társadalmi határköltség [MSC] egy termék pótlólagos egységének előállításából, felhasználásából,

fogyasztásából eredő összes haszonváltozás, illetve összes költségváltozás. (Nagy, 2004) (Érdemes megjegyezni, hogy ez a terminológia zavaró a nem közgazdászok számára. Ugyanis amit a közgazdászok marginális extern költségnek [MEC] tekintenek, az a józan ész szempontjából nem költség, hanem *kár*, amit valaki(k) elszenved(nek). Ez a különbség fontos, hiszen egészen más jelentéssel bír a költség, mint a kár fogalma, például az utóbbi esetben azonnal felmerül a károkozó felelőssége, illetve a kártérítés problémája.)

Világos, hogy minél jelentősebb az adott gazdasági-piaci folyamat esetében az extern hatás, annál nagyobb az eltérés az egyéni és a társadalmi határköltség és határhaszon között. S ebből adódik, hogy a magán-döntéshozók, követve a saját határköltségeiket és határhasznaikat, negatív externália esetében nagyobb, míg pozitív externália esetében kisebb aktivitást fejtenek ki, mint ami társadalmi szempontból kívánatos lenne.

A közgazdaságtan a hatékonyságvesztést (jóleti veszteséget) az externáliák internalizálásával (a külső hatások belsővé tételével) kívánja megszüntetni. Ennek lényege, hogy a járulékos költségeket és hasznokat a belső szereplők számára érzékelhetővé kell tenni, azaz minden haszonnak és minden költségnek a gazdasági-piaci aktivitást kifejtő szereplőknél kell megjelennie. A sikeres internalizálás eredményeképpen a társadalmi és egyéni hasznok és költségek meg fognak egyezni, azaz megszűnik az externális hatás. S így visszajutottunk a kiindulópontozhoz, a szabad piachoz, ahol a szereplők (eladók és vevők) privát költségei és hasznai a láthatatlan kéz, a *Laissez-faire*, vagyis egy szabadon érvényesülő gazdasági automatizmus révén vezetnek el a társadalmi optimumhoz vagy a társadalmi jóléthez.

Az internalizálással kapcsolatban két fontos iskola létezik. A *jóléti közgazdaságtan* szerint externális hatások internalizálását az állam gazdasági beavatkozásával kell megoldani. E felfogás első jelentős képviselője Arthur Pigou. Ezen iskola szerint (i) a negatív extern hatások forrástevékenységének megadóztatásával, a kérdéses tevékenység és így az ehhez kapcsolódó externália részben vagy teljesen visszaszorítható, míg (ii) a pozitív extern hatásokat okozó tevékenységeket támogatni kell. Az állam olyan externáliák esetén avatkozhat be hatásosan, amelyek nagy terjedelműek, és sok embert érintenek.

A *jogi vagy intézményi iskola* szerint az extern hatások létezésének oka a gazdálkodásba bevont javak egy részénél (például: víz, levegő) a tulajdonjogok tisztázatlansága. Szerintük a probléma megoldásához nem az állam, illetve a bürokratikus szabályozás, hanem a tulajdonjogok tisztázása, illetve a felek megegyezése vezet el. A jogi iskola alapját Ronald Coase elmélete adja, aki szerint tisztázott és költségmentesen érvényesíthető tulajdonjogok esetén az érintett felek közötti alku az extern hatás gazdaságilag hatékony szintjéhez vezet (nulla tranzakciós költség mellett). („A Coase-tétel kapcsán megállapíthatjuk, hogy Coase gondolatait sokan még ma is teljesen félreértik. *A társadalmi költségek problémája* című tanulmányával Coase éppen arra kívánta felhívni a közgazdászok figyelmét, hogy a kutatásoknak a valóságot kell elemezniük, tehát egy olyan világot, ahol a tranzakciós költségek nagysága pozitív.” Szakadát, 1995)

A fentiekre reflektálva először is szögezzük le, hogy formálisan a közgazdaságtan főáramlatának igaza van, hiszen ha az extern hatások teljes mértékben internalizálhatók, akkor a probléma ezzel a módszerrel megoldható. A kérdés persze az, hogy az internalizálás lehet-e

teljes mértékű. (Például ki és hogyan internalizálja az alaptevékenységénél sokkal jelentősebb externáliát. Véleményem szerint, a teljes és tökéletes internalizálás egyúttal azt is jelentené, hogy a társadalmi alrendszernek sohasága és gazdagsága egyetlen alrendszerre, a piacra egyszerűsödne le, ez pedig elvileg lehetetlen.) Ha nem, akkor az internalizálás hangsúlyozása félrevezető is, hiszen egyéb megoldási formákról tereli el a figyelmet. Mindenesetre, ahogy azt számos közgazdász is hangsúlyozza, a jogi (intézményi) iskola piacorientált módszerei általában nem alkalmazhatók. Sok résztvevő esetén a „coase-i” kimenelt biztosító alku lehetetlenné válik a koordináció óriási költségei és a potyautas-jelenség felbukkanása miatt.

3. Példák a jelentős extern hatásokra

(*A közlegelő tragédiája*) A modell lényege, hogy a szabadon hozzáférhető szabályozatlan (unmaneged) közjavakra biztos pusztulás vár, ha az erőforrást használók mindegyike kizárólag saját gazdasági hasznossága alapján cselekszik. Ma már tudjuk, hogy a gazdasági helyzetek milliói működnek erre a logikára a környezetszennyezéstől az üvegházhatású gázok kibocsátásán keresztül a szabadon használható rádiófrekvenciáig.

Az eredeti történet olyan pásztorokról szól, akiknek a fő gazdasági tevékenysége a szarvasmarha legeltetése egy korlátozott eltartóképességű legelőn. Ekkor a kulcskérdés, hogy plusz egy állat tartása milyen haszonnal jár. „A haszonnak itt van egy negatív és egy pozitív komponense.¹ A pozitív komponens egy állat gyarapodásának következménye. Minthogy a pásztoré lesz a plusz egy állat eladásából származó jövedelem, a pozitív haszon majdnem

¹ Az egy év alatt kinyert arany (\$2 000 uncia) szorozva az egy unciára eső várható profittal (\$300-\$210= \$90).

+1.² A negatív komponens a plusz egy állat által okozott többletlegeltetés következménye. De mert a többletlegeltetés hatása megoszlik az összes pásztor között, a negatív haszon minden egyes döntéshozó pásztorra nézve csupán a -1 töredéke.” (Hardin, 2000, 222.)

Tegyük apró módosítást az eredeti történeten, és képzeljük el, hogy a pásztorok vallási okok miatt sohasem fogyasztják el, illetve használják fel a szarvasmarha húsát, tejét és bőrét, hanem a helyi piacon *eladják* külföldi kereskedőknek, akikől viszont a számukra szükséges élelmiszereket és egyéb cikkeket vásárolnak. Ebben az esetben élesen elválnak a plusz szarvasmarhából származó viszonylag nagy nyereség, amely a piacon realizálható, és a kár, amely negatív externáliaként sújtja a többi pásztort. Ez a kár az egyes károsultak esetében kicsi, összességében azonban mégis nagyobb, mint az extern hatást kiváltó pásztor nyeresége. Így kialakul az a helyzet, hogy minden egyes pásztor vállalkozása – miközben piaci szempontból nyereséges – a túlleltetésből származó extern hatásokon keresztül csökkenti a legelő eltartóképességét, vagyis *az összes érintett szempontjából összességében káros*.

(Az Aurul SA ciánszennyezése) Az aranybányászattal foglalkozó, ausztrál-román vegyesvállalat, az Aurul SA által használt nyitott cianidtároló gátja 2000. január 31-én átszakadt. Hatalmas mennyiségű (100 000 tonna) ciánnal szennyezett víz jutott a Zazar-patakba, a Szamos- és Tisza-folyókba, majd végül a Duna alsó szakaszába. A 150 km hosszú szennyezett dugó négy hét alatt 1950 km utat tett meg, míg elérte a Fekete-tengert, ezalatt elpusztított 1000 km-nyi folyó-ökoszisztémát. (WWF Hungary, 2000) Közgazdasági szem-

² Az aranybányászat várható időtartalma (9,69 év) szorozva az aranybányászatból származó éves profittal (4 680 000 USD).

pontból az Aurul SA által okozott környezet-szennyezés negatív externáliának tekinthető. A magyar állam – saját számításai szerint – 105 millió dolláros kárt szenvedett a cianidszennyezés következtében. (MTI, Budapest 2000. 10. 07.) Ez az összeg két részből áll, a nagyobbik rész volt az ökológiai kár, míg a kisebbik rész (14,5–16,5 millió USD) volt a direkt gazdasági kár. A magyar állam mellett a magánemberek (halászok, vendéglátósok) is jelentős károkat szenvedtek el, amelynek értéke 7–10 millió USD. Tehát összességében a ciánszennyezés miatt Magyarországon 112 millió USD kár keletkezett. Az 1. táblázat összefoglalja az Aurul SA vállalkozásának néhány fontosabb közgazdasági vonatkozását.

Ahogy a táblázat is mutatja, a cég várható profitja – számításaim szerint – egy évben 5 millió USD, míg az egész projektre viszonyítva 48 millió USD. Tehát az Aurul SA által okozott kár durván húszszorosa, mint a vállalkozás egyéves profitja, sőt duplája, mint az egész projekt várható teljes profitja. Még ha esetleg ezek a becslések és számítások pontatlanok, akkor is világosan látható, hogy ez egy olyan vegyesvállalkozás volt, ahol a piaci nyereségét messze meghaladta az általa okozott társadalmi-gazdasági kár.

(Környezeti szempontból kockázatos vállalkozások) A nagybányai Aurul SA mellett más környezeti katasztrófát okozó vállalkozások is közismertek. Ilyennek tekinthető a bhopali gázrobbanás (1984), a csernobili atomkatasztrófa (1986), az *Exon Valdez* tankhajó zátonyra futása (1989), a *Prestige* tankhajó elsüllyedése (2002). A pontos kalkuláció hiányában is tudjuk, hogy ezekben az esetekben az okozott kár – figyelembe véve az összes érintett személyt – nagyságrendekkel volt nagyobb, mint e cégek és vállalkozások által remélt nyereség és haszon.

<i>Szempontok</i>	<i>A beruházás gazdasági sajátosságai</i>
A cég neve	Aurul (később Transgold) SA
A projekt kezdete	1992
A működési engedély megszerzése	1999. május
A bányászat várható ideje	Arany esetében: 9,68 év , ezüst esetében: 7,83 év
A feldolgozott meddő mennyisége egy évben, illetve a projekt egész időtartama alatt	2,5 millió tonna/év ¹ és 22,5 millió tonna ²
A kibányászott arany mennyisége egy évben, illetve a projekt egész időtartama alatt	52 000 uncia/év (1,6 tonna/év) és 500 000 uncia (15,5t) ³
A kibányászott ezüst mennyisége egy évben, illetve a projekt egész időtartama alatt	280 000 uncia/év (8,7 tonna/év) és 2,2 millió uncia (68,2 tonna) ⁴
A beruházás teljes költsége	28,2 millió USD ⁵
A bankkölcsön értéke	Össességében 17 millió USD, amelyet az angol NM Rothschild Australia Ltd. és a német Dresdner Kleinwort Benson Bank biztosított
A várható átlagos eladási ár, termelési költség és profit egy uncia arany esetében	Sorrendben: 300 USD/uncia, 210 USD/uncia ⁶ (más források szerint 180 USD/uncia ⁷) 90 USD/uncia
A kibányászott aranyból származó profit egy évben, illetve a projekt egész időtartama alatt	4 680 000 USD/év (=52 000 uncia/év* 90) ¹ 45 302 400 UDS (= 9,68 év* 4 680 000 USD/év) ²
A várható profit egy évben, illetve a projekt egész időtartama alatt	5 millió USD/év és 48 millió USD

¹ Regionális Környezetvédelmi Központ (2000); Népszabadság (2000. 02. 18.) 2.

² Regionális Környezetvédelmi Központ (2000); Népszabadság (2000. 02. 18.) 2.

³ Népszabadság Online (2005. 05. 3.)

⁴ Regionális Környezetvédelmi Központ (2000); Népszabadság (2000. 02. 18.) 2.

⁵ Vasárnapi Mai Nap (2000. 05. 14.); Világgazdaság (2000. 05. 15.)

⁶ <http://www.wazzupnet.com/>

⁷ Figyelő (2005. 01. 13.)

1. táblázat • Az Aurul SA tevékenységének gazdasági vonatkozásai

(Problematikus szektorok) A jelentős negatív externália egyik iskolapéldája a dohányipari vertikum. Ennek a vertikumnak a nyilvánvalóan meglevő piaci-gazdasági előnyei mellett (fogyasztói igények kielégítése, foglalkoztatás, adóbefizetés stb.) súlyos externális jellegű hátránya is van. Ezek a hátrányok szintén több tényezőbből állnak, úgymint az aktív és passzív dohányosok dohányzással összefüggő betegségeinek egészségügyi költségei, ezen

emberek munkavégző képességének a csökkenése, az esetleges szociális ellátásukból fakadó költségek. A szakértők között vita folyik arról, hogy társadalmi szinten a dohányzáshoz kapcsolódó bevételek vagy kiadások a nagyobbak. Az azonban tény, hogy a dohányzásból fakadó társadalmi károk (externáliák) – pusztán a piaci verseny feltételei között – nem hatnak vissza a dohányipari vertikum szereplőire. Ezért itt legfeljebb a nemdohányo-

sok védelmét, illetve azt lehet követelni, hogy a dohányzásból származó társadalmi költségeket maga a dohányipari vertikum viselje.

Nem a dohányipar az egyetlen ilyen szektor. Az alkoholhoz kapcsolódó iparág mindazokat a problémákat hordozza, mint a dohányipari szektor, miközben az alkoholos befolyásoltságból további problémák is adódnak (például: közlekedési balesetek, bűncselekmények stb.). A fegyveripar esetében is jelentős negatív extern hatással kell számolnunk, hiszen a fegyverek, jellegükből fakadóan alkalmasak arra, hogy az emberek halálát vagy sérülését okozzák. Alapvetően ide sorolható a kábítószer előállításával és terjesztésével kapcsolatos tevékenység is. Más kérdés, hogy a legtöbb országban ez illegális tevékenységnek számít. Míg ezen iparágak problematikus voltát szinte mindenki elismeri, addig számos más iparág (vegyipar, géntechnológia stb.) esetében a vélemények jobban megoszlanak.

(A jövőt terhelő vállalkozások) A súlyos negatív extern hatással járó tevékenységnek egy speciális formáját jelentik azok, amelyek a jövőt terhelik. Ennek egyik ma már bizonyított példája a DDT nevű rovarölő szer. 1942-ben váratlanul ismerték fel, hogy ez az anyag rendkívül hatásos *inszekticid* szer, ráadásul – legalábbis a korabeli vizsgálatok szerint – emberre és melegvérű állatokra teljesen ártalmatlan. Később rájöttek, hogy nem szelektív hatású, s a hasznos rovarokat is válogatás nélkül elpusztítva ökológiai károkat okoz; valamint, hogy a talajvízzel a folyókba és a tavakba jutva felhalmozódik az algákban, onnan a táplálékláncon át a halakba, majd a madarakba kerül, és pusztulásukhoz vagy legalábbis szaporodásuk korlátozásához vezet. A DDT használatának következményeit a környezetre a legfrappánsabban Rachel Carson írta le *Néma tavasz* című könyvében. Mind-

ezek eredményeként mintegy húsz évvel bevezetése után a DDT használatát – legalábbis a fejlett országokban – betiltották. A legújabb, patkányokon végzett kísérletek szerint a DDT egyik fő metabolitja a magzati életben gátolja a férfi szaporodási szervek normális kialakulását. Tehát ötven év kellett a DDT következményeinek a teljes felismeréséhez az inszekticid hatástól az antiandrogén sajátságokig. S ez eléggé félelmetes, ha arra gondolunk, hogy minden évben számos új vegyi anyag kerül forgalomba. (Wolfner, 1996)

Az ózonlyuk története szintén jó példa arra, hogy az új – látszólag ártalmatlan – kémiai anyagok termelése a földi életre, és így az emberiségre milyen veszélyes. A kereskedelemben FREON márkanévként ismert halogénezett szénhidrogéneket (CFC) az ipar széleskörűen használta például hűtőközegként, oldószerként, habosító, fújó és töltőanyagként vagy szigetelő habként. Széleskörű használatukat az is elősegítette, hogy ezek a gázok teljesen közömbösek, s így nem lépnek reakcióba semmilyen természetes vegyülettel, sem a testünkben, sem a troposzférában. Ezeknek a vegyületeknek azonban van egy végzetes tulajdonságuk, a Napból kibocsátott UV-sugárzás fotokémiai felbontja, s olyan klór és fluor gyökök alakulnak ki, amelyek végső soron az ózonlyuk kialakulásához vezetnek.

Hasonló problémát vetnek fel az atomerőművek által elhasznált, több százezer évig sugárzó fűtőelemek, illetve a globális felmelegedést okozó üvegházhatású anyagok kibocsátása. A probléma itt elsősorban abból adódik, hogy az érintett cégek nem a jelenleg élő, hanem a jövőben élő emberek életfeltételeire hatnak negatív módon, akik a jelenben még csak tiltakozni sem tudnak.

Fontos annak tudatosítása és belátása, ahogy azt Hans Jonas is hangsúlyozta, hogy

a jelenlegi technológia mellett a döntéseinknek jelentős hatásuk van a jövő generációira. Ez egy teljesen új probléma, amellyel csak most kezdünk szembesülni. S ezzel párhuzamosan azt is kezdjük belátni, hogy a modern demokratikus társadalmak alapvető intézményei: parlament, piac, igazságszolgáltatás stb. *jelenlegi* formájukban nem kezelik ezt a kérdést. Már csak azért sem, mert a „jövőbeni károsult” nem tudja magát képviseltetni a parlamentben, nem vesz részt a piaci folyamatokban, és az elévülési időn belül sohasem kerül egy tér-időbe a „jelenlegi károsítóval”. Ezért egy új erkölcsiségre van szükség, amely felismeri, hogy a jövő emberének a sorsa jelentős mértékben a ma emberének a hatalmában áll, és ezzel párhuzamosan felismeri azt is, hogy a növekvő hatalomnak növekvő felelősséggel kell párosulnia. (Jonas, 1984, 76.)

4. Tanulságok

A fentebb említett jelentős negatív extern hatásokkal járó tevékenységek és cégek példái alapján a következő általános következtetések fogalmazhatók meg:

(Előrelátható és előre nem látható externáliák) Ahogy a példák is mutatják, az extern hatások gyakran jelentős időbeli késéssel jelentkeznek a tevékenység után. Új ipari-technikai tevékenységek esetében (például: DDT, FREON) kezdetben lehetnek olyan extern hatások, amelyek ott és akkor még nem ismeretek, azaz előre nem láthatók. Ezekben az esetekben különösen fontos az óvatosság elvének, Jonas szavaival élve a „félelem heurisztikájának” alkalmazása. Más esetekben (például: üvegházhatású gázok felszabadítása, az atomerőművekben keletkező radioaktív hulladék elhelyezése) a technika alkalmazói fő vonásában tudatában vannak a várható negatív

következményeknek, de rövid távú parciális érdekeiket követve ezt figyelmen kívül hagyják. A várható károk elkerülését többnyire csak a társadalom vagy az állam tudja kikényszeríteni.

(Aktív és passzív szereplők) Minden extern hatás esetében különbség tehető a vállalkozás aktív és passzív érintettjei között. Aktív érintetteknek nevezem a tevékenységben részt vevő gazdasági szereplőket (befektető, menedzser, munkavállaló, fogyasztó), míg passzív érintetteknek nevezem azokat az érintett – kortárs vagy jövőbeli – embereket (állampolgárokat, lakosokat), akik semmilyen formában, tehát még fogyasztóként sem vesznek részt az adott vállalkozásban, esetleg nem is tudnak arról. Negatív extern hatások esetében a passzív szereplők szükségszerűen vesztesek (röviden passzív-vesztesek), az aktív szereplők többnyire nyertesek (röviden aktív-nyertesek). A fentebb említett példák egyik közös vonása, hogy a viszonylag kevés aktív szereplő nagyon jól jár, miközben a viszonylag sok passzív szereplő elég rosszul, s összességében a passzív szereplők rosszabbul járnak, mint az aktív szereplők. Tehát az aktív-nyertesek – figyelmen kívül hagyva most azt a kérdést, hogy ezt szándékosan és tudatosan teszik-e vagy sem – a passzív-vesztesek rovására növelték a jólétüket. Azaz ha figyelembe vesszük egy vállalkozás által az összes érintett ember hasznosságának a változását, akkor összességében egy negatív eredményt kapunk. (Az egy másik kérdés, hogy egy ilyen összesítés módszertanilag nem könnyű, hiszen ahol vesztesek és nyertesek vannak, ott a Pareto-optimum nem alkalmazható kritérium. Azonban ez a módszertani nehézség nem eliminálhatja magát a tartalmi problémát. Arról nem is beszélve, hogy – ahogy ezt a példák is mutatják – számos esetben a passzív-vesztesek összesített

kára triviálisan és nagyságrendekkel nagyobb, mint az aktív-nyertesek összesített haszna.) Az aktív és a passzív szereplők megkülönböztetése persze nem csak az extern hatások esetében tűnik fontosnak. Más típusú piaci kudarcok (például a romló minőségű áruk) vagy bizonyos állami lépések (például: megalapozatlan hitel felvétele, rossz szabályozás) is jól értelmezhetők az aktív-nyertesek és a passzív-vesztesek fogalmának a segítségével.

(*Koncentrált és diffúz externáliák*) A mikroökonómia az externalitásnak számtalan formáját különbözteti meg (pozitív, negatív, fogyasztói, termelő, monetáris stb.). Ezeken túl azonban megfontolásra ajánlom a koncentrált és a diffúz externália közötti megkülönböztetést is. *Koncentrált externália* esetében a teljes extern hatás csak néhány személyt érint. Tehát egy passzív érintettre a teljes extern hatásból viszonylag nagy hányad esik, s ezért a passzív érintett realizálja, hogy haszon vagy kár érte őt. Az utóbbi esetben például a passzív-érintettek, a károsultak érzékelik, hogy kár éri őket, és ezért a társadalmi szinten fel fognak lépni érdekeik védelméért. A károsultak tiltakozása azonban nemcsak az igazságosság szempontjából, hanem a társadalmi jólét szempontjából is fontos, hiszen a tiltakozás lehetősége visszatartó hatást gyakorolhat a potenciális károkozókra, különösen, ha fontos a jó hírnév számukra.

Ezzel szemben *diffúz externális* hatásokról beszélhetünk, ha a teljes extern hatásnak csak kicsiny töredéke esik egy-egy passzív-érintettre. Ebben az esetben viszonylag sok passzív-érintett között oszlik el a pozitív vagy negatív externália, azaz a haszon vagy a kár. Társadalmi szinten azonban ez a sok, relatíve kismértékű haszon vagy kár összeadódva jelentős mértékben növeli vagy csökkenti a passzív-érintettek jólétet.

Összpontosítsunk a diffúz jellegű negatív externáliákra, hiszen a fentebb felsorolt példák is ebbe a kategóriába tartoznak. Ebben az esetben a károsultak (passzív-érintettek) nem fognak tiltakozni, egyrészt azért, mert feltehetően nincsenek tisztában az őket ért kár forrásával, másrészt, mert az őket ért kár esetenként kisebb mértékű, mint a tiltakozás költségei. (Világos, hogy ezekben az esetekben a Coase-féle alkudozás eredményeképpen – ahogy azt már említettük – nem oldható meg ez a probléma.) A tiltakozás elmaradása azonban nemcsak az igazságosság szempontjából problematikus, hanem azért is, mert ebben az esetben a károkozó (aktív-érintett) esetleg fel sem ismeri, hogy a társadalmi jólét szempontjából nem kívánatos tevékenységet folytat.

Mindezt úgy is összefoglalhatjuk, hogy a negatív jellegű diffúz extern hatások esetében az „igazi károsult” nem az egyes ember, hanem a közösség mint egész, s ezért nem oldható meg ez a probléma – végső soron – a *módszertani individualizmusra* építő ideológiák (liberalizmus) vagy diszciplínák (mikroökonómia, személyes kártérítés) segítségével, hanem csakis kollektív szinten.

(*Biztos és esetleges externáliák*) A fentebb említett példák egy további szempontra is rámutatnak, nevezetesen, hogy az extern hatások bekövetkezésében is alapvetően két típus különböztethető meg. Léteznek olyan tevékenységek (közlegelő tragédiája, DDT, FREON, üvegházhatású gázok kibocsátása), ahol az extern hatás szükségszerűen bekövetkezik. Nevezük ezeket biztosan bekövetkező, röviden *biztos externáliáknak*.

Más esetekben azonban az extern hatás csak bizonyos valószínűséggel következik be, hiszen nem minden aranymosó üzem, vegyi gyár, atomerőmű vagy tankhajó okoz környe-

zeti katasztrófát. Nevezzük ezeket nem biztosan bekövetkező, röviden *esetleges externáliáknak*. Az előbbi esetben tehát az alaptevékenységtől elvileg leválaszthatatlan az extern hatás, míg az utóbbi esetben az alaptevékenység nem szükségszerűen, hanem csak bizonyos valószínűséggel jár együtt az extern hatással. (Természetesen egy ipari-gazdasági tevékenység különböző jellegű extern hatásokkal rendelkezhet. A maghasadás – fisszió – folyamatát felhasználó atomerőmű esetében biztos extern hatást jelent a radioaktív hulladék keletkezése, miközben az atomerőmű felrobbanása és az abból következő extern hatás csak esetlegesen következik be.) A fentiekből következik, hogy a biztos externália – definíció szerint – nem kerülhető el, míg az esetleges externália esetében értelmes cél ezen hatások elkerülésére való törekvés.

A biztos negatív jellegű diffúz externália esetében a kulcskérdés az, hogy az egységnyi termékre (szolgáltatásra) eső extern hatás (kár) meghaladja-e a szándékolt tevékenység pozitív hatásait vagy sem. Ha igen – ahogy ezt legtisztábban a közlegelő tragédiája példázza –, akkor a közösségnek (államnak) fel kell számolnia a kérdéses céget, illetve tevékenységet, még ha az egyébként pusztán piaci szempontból nyereséges is. Ha az alaptevékenység haszna nagyobb, mint a negatív jellegű extern hatás, akkor a cégnek az okozott kárral arányos kompenzációt kellene fizetnie a károsultaknak vagy a társadalomnak.

Persze elvileg az az eset is előfordulhat, hogy egy cég vagy tevékenység egységnyi termékre (szolgáltatásra) eső pozitív jellegű extern hatása meghaladja az alaptevékenységből származó hasznot. *Horribile dictu* még az is előfordulhat, hogy a cég alaptevékenysége veszteséges, de az általa gyakorolt pozitív extern hatás összességében kedvező. Ebben az

esetben a közösségnek (államnak) a tevékenységet támogatni kell, még ha az egyébként pusztán piaci szempontból veszteséges is – ennek triviális példái a honvédelem, rendvédelem, oktatás, gyógyítás stb.

5. Összefoglalás

A fentiek alapján a következő téziseket szeretném megfogalmazni.

- (i) Számos tevékenység jelentős nem szándékolt extern hatással jár együtt, amely esetenként fontosabb, mint a szándékolt gazdasági-piaci hatás.
- (ii) Ezek közül különösen problematikusak azok a többnyire diffúz jellegű negatív extern hatással járó tevékenységek és vállalkozások, amelyek gazdasági-piaci szempontból nyereségesek, de az összes érintett szempontjából károsak; vagyis ahol a viszonylag kevés aktív-nyertes összesített hasznát meghaladja a viszonylag sok passzív-vesztes összesített kára.
- (iii) E vállalkozások és tevékenységek kialakulását nemcsak a piaci-gazdasági automatizmusok, hanem a (potenciális) aktív-nyertesek erős lobbitevékenysége is elősegíti.
- (iv) A passzív-vesztesek csak akkor tudnak fellépni a károkkal szemben, ha tudatában vannak a problémának, élvezik a közösség (társadalom) erkölcsi támogatását, és ha állampolgárokként és civil szervezetekként maguk is fellépnek hosszú távú kollektív érdekeik védelmében, vagyis ha a folyamatok *aktív* résztvevőivé válnak. A dolog természetéből adódik azonban, hogy a passzív-vesztesek (hasonlóan a passzív-nyertesekhez) lehetőségei korlátozottak, s ez maximálisan igaz a jövőbeli passzív-vesztesekre (és nyertesekre), akik csak az előző generációk szolidaritásában és aktivitásában bízhatnak.
- (v) A társadalomnak (s azon belül a hatalom-

nak) azonban meghatározó szerepe van a jelentős mértékű és diffúz jellegű externália témakörében. Egyrészt a törvényhozásnak és az állami bürokráciának kulcsszerepe van az összességében káros, illetve hasznos gazdasági tevékenységek tiltásában és támogatásában. Másrészt maga az állam (illetve

annak helyi egységei is) kezdeményezhetnek összességében káros, illetve hasznos vállalkozásokat és tevékenységeket.

Kulcsszavak: *jelentős és diffúz externália, aktív és passzív érintett, közlegelő tragédiája, tisztai ciánszennyezés*

IRODALOM

- Callahan, Gene (2001): What is an Externality? August 2001, 19, 8. *The Free Market*. The Mises Institute monthly. http://www.mises.org/freemarket_detail.aspx?control=367
- Hardin, Garret (2000): A közlegelő tragédiája. In: Lányi András (szerk.): *Természet és szabadság: Humánökológiai olvasókönyv*. Osiris, Budapest, 219–232.
- Jonas, Hans (1984): *The Imperative of Responsibility. In Search of Ethics for the Technological Age*. The University of Chicago Press, Chicago–London
- Mozsár Ferenc (2000): Az externáliák szerepe a regionális gazdasági teljesítmény magyarázatában és növelésében. In: Farkas Beáta – Lengyel Imre (szerk.): *Versenyképesség – regionális versenyképesség*. SZTE Gazdaság Tudományi Kar Közleményei JATEPress, Szeged, 100–114.
- Nagy András (2004): *Bevezetés a közgazdaságtanba I. Alapfogalmak és Mikroökonómia. Fogalomtár*. 2004 <http://www.anteus.hu/pszf-elmgazd/Fogalmik.doc>
- Napilapok (*Erdélyi krónika, Népszabadság, Magyar Nemzet*)
- Regionális Környezetvédelmi Központ (2000): *Ciánszennyezés Baia Mare-n (Nagybányán). Előzmények, a szennyezés, következmények*. Budapest <http://www.rec.org/REC/Publications/CyanideSpill/HUNG-Cyanide.pdf>
- Szakadát László (1995): Ronald Coase és a közgazdaságtan módszertana. *Közgazdasági Szemle*. XLII, 11, 1044–1051.
- Tóth I. János (2002): *Tisztai ciánszennyezés*. szerzői kiadás, Szeged
- Varian, Hal R. (1991): *Mikroökonómia középfokon. Egy modern megközelítés*. Közgazdasági és Jogi, Bp.
- Wikipedia Internet Lexikon Environmental Economics (2008. 01. 06), Tragedy of the Commons
- Wolfner András (1996): Újabb fordulat a DDT történetében. *Természet Világa*. január.
- WWF Hungary Programme Office (2000): *Tiszai Cyanide Spill*.

